

РЕЦЕПЦІЯ ПОГЛЯДІВ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

УДК 811.161.2

Наталія Мех

РОМАН ОЛЕСЯ ГОНЧАРА «СОБОР» ЯК ВИЯВ «УСТРЕМЛІННЯ ЛЮДИНИ ДО ВІЧНОСТІ»

Авторка уводить текст роману Олесея Гончара «Собор» в широкий мовно-культурний вимір. Вона розглядає твір як духовний заповіт письменника, який привертає увагу читача до минулого нашого народу, зокрема до часів козаччини.

Шана до славетних проявів українського духу на різних часових зрізах історичного розвитку нації, народу, рішучість у збереженні та плеканні духовних скарбів, любов до людей та Батьківщини – все це ядрні поняття мови «Собору» Олесея Гончара.

Ключові слова: Собор, цінності, вічність, віра, національні скарби, козаччина.

The article attempts to take a look at Oles Honchar's novel «The Cathedral» in a broad linguistic and cultural sense. The work is considered as a spiritual testament of the author. The novel is represented by the eyes of contemporaries. Particular attention is paid to the past of our people, in particular, the Cossacks.

Honoring the glorious manifestations of the Ukrainian spirit at various time sections of the historical development of our people, the determination to preserve and cultivate spiritual treasures, love for people and the homeland – all this we see in the «eagle» «Cathedral» Oles Honchar.

Key words: Cathedral, values, eternity, faith, national treasures, Cossack.

Вічність, вічні цінності... Це те, що не лишає нікого байдужим, це те, у чому виявляються найпотаємніші устремління та прагнення, до чого прагне душа. «Хоча кожна мить часу відкрита для вічності, кожної миті вічність може порушити часову послідовність, вбираючи час у себе і таким чином перетворюючи його. Вічність не просто поза миттєвостями часу, вона в центрі кожної миті, і ця присутня в часі вічність надає часові його істинної цінності» [Калліст 2003: 191].

До вічних цінностей нас кличе роман Олеся Гончара «Собор» як «дух величної вольності», як «устремління людини до вічності», як гімн «праці справжній». Воздвигнутий письменником, він підноситься пам'ятником висоти людського духу, немеркнучої художньої краси і невичерпної правди...

«Собор» – «символ єднання людей, звернення їх до найсокровенніших істин Буття, очищення душі від усього суєтного й безплідного. Місце, де для людини стає очевидним справжній зв'язок часів. Адже майбутнє, мов із зерна, проростає з минулого, і горе тому народові, який намірється відректися від своєї історії, мови, культури» [Щербак 1993: 97].

Духовний заповіт Олеся Гончара – збереження національного скарбу та передання його нащадкам – лунає в романі з вуст старого Нечуйвітра: *А тільки знай: понищиш, кинеш у небуття батьківське, то й власне твоє життя безцільно впаде, заглухне в тебе ж біля ніг... Людині дано пам'ять, що сягає у віки, тому вона й людина...* [Гончар 2005: 504].

По-особливому звучить у романі тема *козаччини*. Образи минулого, талановито виписані майстром, постають перед очима читача. Серед таких мовних картин – образи козаків-будівничих. Пор.: *А трохи правіше, по небокругу, знову... собор. Давні будівничі-козаки, засновуючи тут, у безлюдних плавнях, свою обитель, свідомо, мабуть, планували, щоб видно було весь час їм оте, що збудували вони для своїх святинь* [Гончар 2005: 371].

Образ останнього кошового Січі Запорозької Петра Калнишевсько (канонізованого Українською Православною

Церквою у 2015 році, якого вшановують як *праведного Петра Калнишевського*): *..із соловецьких країв, де суворий архангел дивиться на все з монастирської брами, де над вічними кригами чайки полярні кричать. У підземеллі однієї з веж монастирських цариця двадцять п'ять років гноїла в ямі закутого в ланцюги Калнишевського, останнього кошового Січі Запорозької. У ланцюгах .. дожив до ста тринадцяти літ, – тож чимось тримався в житті той в'язень царицин? Не тільки ж баландою, що соловецькі ченці в ту яму смердючу подавали раз на добу? Випоєному степовою волею, поверженому й закутому, може, додавали йому там сили не закуті ланцюгами згадки якраз про оцю сонячну українську широчінь?* [Гончар 2005: 382].

Образи інших козаків-захисників, яких з нетерпінням чекали з походів вдома, пор.: *..згадається кому-небудь, що в давнину козак, ідучи в похід, обіцяв дівчині привезти стільки шовків та стрічок, щоб, як розпустити, вистачило їх від шпилья собору до самої землі... Такі-то були козацькі стрічки* [Гончар 2005: 382].

Свою любов до рідної землі, її захисників, прагнення до збереження духовних скарбів, повагу до народних традицій – все це ми бачимо на сторінках глибокої, сміливої для свого часу, вистражданої літературної праці.

Д. Сосновська у розвідці «Камінь відкинутий стає наріжним» розглядає запеклу боротьбу в романі О. Гончара «Собор», яка точиться за святиню в «широкому розумінні слова, незважаючи на те, що суспільна система, в якій діють герої, запрограмована рішуче придушити щонайменший потяг до надприродного. Причина цієї боротьби набагато важливіша, аніж зовні першорядна суперечка про зруйнування храму» – зазначає вона. І далі наголошує: «Йдеться про душу людини, про останнє і остаточне намагання поневолити її. У таємничому просторі собору психіка знаходить собі спільника, тому порожня і занедбана церковна споруда видається її супротивникам не лише зайвою, але водночас і грізною. З огляду на цензуру, Гончар, звичайно, не говорить про це відверто, але авторський підтекст тут не викликає сумніву. Собор непокоїть декого своїм зв'язком з релігійною

традицією, що порушує цілісність комуністичного світогляду, але головна небезпека все-таки полягає в його зв'язку з минулим. Храм, вертикаль якого вказує на небо й збуджує думку про вічність, стоїть на землі на рештках своїх будівників та їхніх предків. І неможливо, дивлячись на цю величну споруду, не повертатися думкою до «лицарської козацької республіки», до заповіту, який вирішили залишити в споруді собору її останні спадкоємці» [Сосновська 1993: 109].

Козацькі часи в історії України називають добою бароко. Це широке поняття; не лише мистецький стиль, а й глибоко духовне поняття, особливе світовідчуття. Прийнято називати наш національний варіант бароко «козацьким». Адже саме козацтво на тому часовому зрізі історії було носієм нового художнього смаку та виступало творцем художніх цінностей. Собор у романі Олесь Гончара – це саме *козацький собор*. Дослідники наголошують: «Історія собору засвідчує, що після зруйнування Січі, у безвиході потьомкінських часів, запорожці вирішили звести цей храм як своєрідний символ, котрий ніби промовляє: хоч у козака й вибило шаблю з руки, але не втратила душа козацького духу волелюбності і відчуття краси. Мистецтво, за словами головного героя, стало останнім притулком волі» [Сосновська 1993: 109].

Привертає нашу увагу і така особливість мови роману «Собор», як її мелодійність, ліричність, і навіть музичність. Особливо це стосується центральної теми – теми *собору*. Олесь Гончар, як талановита, обдарована людина, вмів дуже тонко відчувати все прекрасне, гармонію, музику сфер. Здатність бачити та чути вічне у буденному житті цілком природньо вилилася на папір, пор.: *Ось перед тобою шедевр, поема степового козацького зодчества. Є ритми свої в споруді собору, є вільний політ натхнення, любов висока... Собор ніби має в собі щось від стихії, навіває щось таке ж велике .. музика собору, музика отих гармонійно піднятих у небо бань-куполів – вона для тебе реально існує, ти здатен її чути... чим був колись цей собор, найбільший, найпишніший в єпархії. І праведників, і грішників – усіх він еднав. .. Горіли свічки, з розмашистих кадил пахощами ладану обдавало людей, сяяли в рушниках ікони, півча – аж розлягався собор – переливався*

райськими голосами, виспівуючи людям небесне, вічне блаженство... Але це відійшло, розтануло разом із ладаними димами, зостався .. тільки оцей довершений архітектурний витвір, оця симфонія пластики [Гончар 2005: 276–277].

Музичні акценти у творі, порівняння, епітети, та інші художні засоби свідчать про те, що Олесь Гончар – людина високої духовної культури і широких творчих уподобань. Справжня музика, архітектура, історія – все це опиняється в колі зацікавлень митця. Це все є не буденним і належить до істинних цінностей, до культурної пам'яті, до золотого фонду народу.

Образ собору – це неприхована розгорнута метафора, яка, по суті, дала назву всьому твору. «Що таке, власне кажучи, собор у «Соборі»? Цілком конкретний християнський храм, збудований козаками після розгрому Січі. Але собор водночас – і втілення високого духу народного, самого народу, адже довкола долі козацького храму киплять усі пристрасті в Зачіплянці, собором вимірюється не тільки міра духовності, а й громадська сутність людини, він як рентген просвічує уми, душі, позиції, велич і ницість, благородство і підлоту, чистоту і звироднілість. Гончарівська метафора собору заснована на біблійному ґрунті і водночас – на реальних фактах: ідеологи бездуховності полюбляли храми перетворювати у торжища. «В тому храмі, де колись гриміли літургії і хорали, а в нові часи все віддане на поталу блюзнірству і святотатству. Саме через оцей рентген собору, через оцю розгорнуту метафору, яка завдяки щедрій руці великого майстра обросла живою плоттю людських образів і думок, українська література чи не вперше в радянські часи не просто явила світові виразки, вади, родимі плями режиму, а й у всій повноті дала моральний зріз, образ системи, яка прирекла розумний, талановитий, чесний і працьовитий народ жити в царстві брехні, неволі, національного самоприниження, духовного і матеріального занепаду» [Бокий 1993: 33].

З сумом, бодем, обуренням читаємо в романі про страшний режим, який прагнув знищити все святе в людині, який нещадно знищував духовні цінності та все, що було пов'язане з вірою, з Богом: *Посеред собору кучугури комбікорму, далі звалені цупкі паперові мішки з суперфосфатом, ще далі, в*

кутку, обгризений, темного дерева іконостас, з різьбленими гронами та виноградним листям. Колись, кажуть, цей іконостас розпиляли, поділили між музеями, і частина оце й тут зосталась... Вічні присмерки стоять по кутках собору. Тільки вгорі, у височині центрального купола, було блакитне, як у небі, серед золотих зірок сяюче білів намальований голуб з розкинутими крилами, цілком зберігся й портрет якогось небесного юнака-святого в ясно-червоній одежі... Там не видно було ні пилюки, ні павутиння, там панувало світло небес. Густо-блакитне небо й по ньому золоті зірки! [Гончар 2005: 297–298].

Григір Тютюнник назвав «Собор» «орлиним», «соколиним» романом. Важко заперечити такі влучні епітети. Справді, це політ думки митця понад часом, крізь віки. Політ до джерел, до величі людського духу, до глибин нашої культурної пам'яті, пор.: ...поволі, але вперто підіймаються голуби над собором, як наче і собор витягують за собою, круг за кругом тягнуть у небо разом з його банями та шпильми, виводячи над цим видимим ще свій, якийсь вищий, невидимий собор [Гончар 2005: 285].

Гончар-мислитель, проникливий митець, філософ, художник слова зміг на суд Божий та людський представити твір, який нікого не залишає байдужим. Вічні питання та вічні цінності – ось до чого тягнуться люди, пор.:

- Зараз почую, що людина велика...
- Не завжди велика, але буває вона велика, це ж факт.
- Коли, якщо не секрет?
- Тоді я великий, коли будую, коли творю...
- Творити – в цьому єдиний сенс?
- А хоча б! Античні майстри, будівничі пізніших віків...

Хіба вони не виправдали своє буття на землі? Людіні властиво жити почуттям доцільності, почуттям безконечності. Людина прагне продовжити себе в далеч майбутнього – хіба це неприродно? Все живе в природі прагне цього. Навіть квітка квітне для того, щоб залишити після себе насіння, щоб знову відтворити свій квіт у майбутньому... А мистецтво – це невидимий слід людства, його злету, його верхогір'я, на

яких панує дух перемоги над смертю, дух незнищенності...
[Гончар 2005: 443].

Філігранна робота майстра, увага до кожного слова, і водночас відкритість, сміливість у відстоюванні своїх поглядів, своїх цінностей та переконань – все це ми знаходимо на сторінках роману, напр: *Уяви себе раптом катапультованим .. у далеке майбуття... Уяви себе там! Яким звідти постане для тебе цей наш собор, і фрески Софії, і мадонни Рубльова. Подивися звідти на них. Звідти склади їм ціну, дивовижним витворам генія людського! Чи не такими очима дивимось ми зараз на художні шедеври еллінів, етрусків, майстрів давнього Єгипту... Час ущільнюватиметься, віки старітимуть, а мистецтво молодітиме вічно!* [Гончар 2005: 444].

Роман «Собор» та інші твори Олесь Гончара привертають увагу читача проникливим ставленням автора до звичайних людей, до простих трударів, до юних, зрілих та старих, до всіх. До людини, до її душі. Потаємні мрії, прагнення та сподівання – все це помічав митець і переносив на папір. Його герої дуже різні, але ті важливі відкриття, які їхніми вустами до читача доносив автор, надзвичайно цінні для духовного прозріння та зростання, пор.: *Але тоді не знав, що то – зодчество, не знав, що те світло творінь, той голос невідомих будівничих був посланий із сивої давнини і для його душі, що й для неї голос той призначався. І хіба винен ти, що дивився на все те очима, які не вмiли та й не бажали нічим дорожити, не розуміли, що перед ними скарби? Тільки згодом, згодом відчуєш це, пройшовши півсвіту дорогами руїн і страждань. А тоді, в часи великого очманіння, хіба що випадок уберіг тебе, що разом із такими ж, як і сам, юними завзятями не пішов розвалювати собори..* [Гончар 2005: 383–384].

О. Гончар називає той час – часом великого очманіння. Жахливий, жорстокий час, коли перевірялися на міць людські душі. Час справжніх мучеників за віру! Вони, нескоренні кривавою тоталітарною машиною, зберегли «собори своїх душ», не зрадили своїм переконанням, свідомо йшли до кінця! І переходили у вічність!

Роман Олесь Гончара «Собор» нагадує нам про «дух величної вольності», спрямовує нас до вічності, до вічних

цінностей. Він, як велетенський дзвін, прагне пробудити нас, закликає ще і ще раз осмислити своє життя, благає нас: «Собори душ своїх бережіть, друзі... Собори душ!..».

Бокий І. Тяжке, але праведне щастя / Іван Бокий // Високоліття: Олесю Гончару 75: Зб. матеріалів. – К.: Укр. Письменник, 1993. – 214 с.

Гончар О. Вибрані твори: У 4 т. – Т.1. – К.: Сакцент Плюс, 2005. – 544 с.

Калліст (Ур), єпископ. Внутрішнє царство / Єпископ Калліст (Ур). – К.: Дух і літера, 2003. – 256 с.

Сосновська Д. Камінь відкинутий стає нари́жним / Данута Сосновська // Високоліття: Олесю Гончару 75: Зб. матеріалів. – К.: Укр. Письменник, 1993. – 214 с.

Щербак Ю. «Собор душі людської» / Юрій Щербак // Високоліття: Олесю Гончару 75: Зб. матеріалів. – К.: Укр. Письменник, 1993. – 214 с.

REFERENCES

Bokyi, I. (1993). Hard, but Righteous Happiness. *Greative longevity (Vysokolittia). Oles Honchar 75: Zb. materials*. Kyiv (in Ukr.)

Callist (Ure), bishop. (2003). *The inner kingdom*. Kyiv (in Ukr.)

Honchar, O. (2005). *Selected Works: 4 vol. – Vol. I*. Kyiv (in Ukr.)

Shcherbak, Yu. (1993). «The Cathedral of the Human Soul». *Greative longevity (Vysokolittia). Oles Honchar 75: Zb. materials*. Kyiv (in Ukr.)

Sosnovska, D. (1993). The stone is rejected as the cornerstone. *Greative longevity (Vysokolittia). Oles Honchar 75: Zb. Materials*. Kyiv (in Ukr.)

Статтю отримано 15.03.2018

Nataliia Mekh

OLES HONCHAR'S ROMAN «SOBOR» AS A MANIFESTATION OF «THE ASPIRATION OF MAN TO ETERNITY»

The article attempts to take a look at Oles Honchar's novel "Sobor" in a broad linguistic and cultural sense. The work is considered as a spiritual testament of the author. The novel is represented by the eyes of

contemporaries. Particular attention is paid to the past of our people, in particular, the Cossacks.

Musical accents in the composition, comparisons, epithets, and other artistic means testify that Oles Honchar is a person of high spiritual culture and wide artistic preference. True music, architecture, history – all this is in the circle of artist's interests. All this is not ordinary and refers to true values, to cultural memory, to the golden fund of the people.

The filigree work of the wizard, the attention to each word, and, at the same time, openness, courage in defending their views, their values and beliefs – all of this we find on the pages of the novel.

Honoring the glorious manifestations of the Ukrainian spirit at various time sections of the historical development of our people, the determination to preserve and cultivate spiritual treasures, love for people and the homeland – all this we see in the “eagle” “Cathedral” Oles Honchar.

This work reminds us of the «spirit of majestic freedom», directs us to eternity, to eternal values. It, like a gigantic bell, strives to awaken us, calls once more and once again to comprehend our lives, begs us «Save the soothsayers of you, friends ... Cathedrals of souls!..».

УДК 81'38

Ангеліна Ганжа

МОВНИЙ ПОРТРЕТ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА В УКРАЇНСЬКІЙ КІНОДОКУМЕНТАЛІСТИЦІ

У статті зроблено спробу проаналізувати специфіку творення мовного портрета письменника засобами кінематографу на прикладі документальних фільмів про Олесь Гончара – «Велетень степів», «Зодчий душі людської», «Олесь Гончар. Собор», «Світова зоря Олесь Гончара».

Ключові слова: мовний портрет письменника, комунікативний імідж, історія літературної мови, документальний фільм.

The author of the article attempts to analyze the specifics of the creation of a linguistic portrait of the writer by means of cinema on the example of documentary films about Oles Honchar – “Giant of the steppes”, “The Architect of the human soul”, “Oles Honchar. Cathedral”, “World Star of Oles Honchar”.

Key words: lingual portrait of the writer, communicative image, history of literary language, documentary film.